

ישעיהו פרק א – הצעת תכנים להוראה

מבוא

מוגשת בזה הצעה למודולה אשר באה להדגים הוראת פרק מספרי הנביאים האחרונים על פי שיטה חדשנית. השיטה עובדה ופותחה במסגרת של צוות מורים ומומחים, שכלל כעשרה אנשים, בניהולם של מר אהרן אלדר והרב דב שחור ובהנחייתו של די"ר עודד שרמר.

קריאת המבוא הקצר הזה, עוד לפני הקריאה של החומר עצמו, היא חובה גמורה ובלעדיה לא יובן המוגש על הפרק עצמו. המבוא יבקש, בין השאר, להכניס את המורה ואת הקורא בסוד שיקולי הדעת הבסיסיים העומדים ביסוד העבודה, כדי שיוכלו לעיין בחומר גם מנקודת המבט של הצוות שטרח בהכנתו.

המורה המעוניין לעבוד על פי השיטה המודגמת כאן, מתבקש לזכור, כי בכוונת המחברים לצייד אותו בכלי עבודה ולא בתוכנית לימודים ערוכה וגזורה שעליו להוציא אל הפועל, בבחינת: 'כזה ראה וקדש'. החומר שלפנינו כתוב, בעיקרו, כאינוונטר של הצעות אלטרנטיביות, שמתוכן יבחר לו המורה כיוון, המעניין אותו והמתאים לכיתתו ולרוח בית-ספרו.

אחריותו של המורה

כאשר החלטנו לחבר חומר הצעות לבחירה, הטלנו למעשה את האחריות לתכנון הלימודים בספר ישעיהו על המורה: הוא אשר יבחר מה ללמד ואיך ללמד – גם אם ידיעותיו בספר ישעיהו אינן מקיפות, וגם אם אין לו ניסיון קודם בהוראת הספר. המורה, אכן, מתבקש לכבד את החלטתנו ולשקול אם, מה ואיך לעשות. כמו כן חשוב ביותר שהמורה יזכור כי לא ימצא כאן פירוט מלא ומקיף, ומצד שני, אסור לו לנסות ללמד כל מה שמופיע בחומר ואפילו חלק ממנו, בלא בדיקה קפדנית. הדפים הבאים כתובים, אפוא, עבור המורה המוכן לערוך שיקולים כנייל ואין הם באים לפטור אותו מהם. עצתנו היא לראות בחומר זה ראשי פרקים למחשבה ולתכנון למרות העובדה שבכמה מקומות הפירוט הוא רב למדי. בין השיקולים שצריך המורה לשקול קיים השיקול החשוב של טיב אוכלוסיות התלמידים מבחינת הכישרים, ההנעה, מידת המחוייבות הערכית ומידת התמיכה של הסביבה – המשפחתית והאחרת – הניתנת להשקעה של התלמידים בלימודי התנ"ך.

'התלמיד' – גורם מכריע בשיקולי המורה

גישתנו מבוססת על ההערכה כי 'התלמיד' הוא גורם מכריע בקביעת הכיוון של מהלכי ההוראה, ומביא לכך שהשיקולים הנוגעים בו יופקדו בידי המחנך הספציפי מול הכיתה הספציפית בנסיבות של זמן, מקום, תרבות, ציפיות ומשאבים ספציפיים. ועוד סבורים

אנו, שאין בידי צוות מומחים הפועל מחוץ לכיתה, מצוי ככל שיהיה בתנאי ההוראה והחינוך, לשער ולכוון את הצעותיו לנסיבותיו הייחודיות של בית-ספר כלשהו או של כיתה כלשהי, וכי הכתובת האמיתית לשאת את נטל ההוראה והחינוך הם המורה והמחנך הספציפיים בכל כיתה וכיתה. קונספציה זאת, שבמסגרתה חובר החומר שלפנינו, אינה מוסכמת על כל כותבי תוכניות לימודים. אדרבה, רובם שואפים לכך, שהמורה יוציא אל הפועל את התוכנית באופן צמוד ככל האפשר לתוכנית שהם הציעו, ושההתאמה והעיבוד לצורכי הכיתה יהיו מיזעריים.

מוקד ההוראה אינו בפירושי מלים ופסוקים

האוריינטציה הכללית המונחת ביסוד הצעותינו היא, כי ראוי שהתלמיד יזכור מן הפרק שלמד, אחרי שישכח את פרטיו ופרטי פירושו, כמה רעיונות מרשימים. לפיכך מוקד ההוראה הם הרעיונות, העקרונות וההתמודדות השונה של הנביא בבעיות שלפניו. התלמידים עשויים לגלות עניין בדברי הנביא, ואולי אף להזדהות עמם, אם יראו את הדברים מתמודדים בבעייה בעלת משמעות בעיניהם, לאמור: אם ימצא לתלמיד אתגר מחשבתי, בעל חשיבות בעיניו, כי אז תגויס הנעתו להזדהות עם דברי הנביא ולהפנימם. מכאן החשיבות שמייחס צוות המחברים לעירור התלמיד לתת דעתו על הבעיות המיוצגות בחומר.

ברצוננו להדגיש, שאין הדפים הבאים מקורות לפירושי מלים או פסוקים. המורה יהיה מצוייד בוודאי בספרי פרשנות המקרא, מסורתית ובת זמננו, ובעזרתם יוכל להכין את הפירושים הנחוצים. גם יודגש שאין בדפים הבאים משום תחליף לפירושים המסורתיים, תוך שימת לב לפשטות המתחדשים בכל יום. גישתנו הכוללת היא, שפירוש המלים ופירוש כל פסוק ופסוק אינם פעילות העומדת בפני עצמה, ועליה להשתלב בראייה מקיפה של היחידה או של הפרק כיחידה שלמה. הצעתנו להוראת הנביא היא להדגיש את היחידה הגדולה, את הנושא היסודי והרחב, ולהציג את הדברים כחותרים לומר בשורה שאותה ננסה לפענח.

המבנה

כל יחידה פותחת בינושאים לבחירה, המצביעים על מספר הזדמנויות לימודיות וחינוכיות המצויות בפרק: מן התחום ההיסטורי, מתחום האמונה או מן התחום של החברה, של האמנות וכיו"ב. הפתיחה מציעה, אפוא, למורה לשקול האם יעסוק בכיתתו בהיבטים ההיסטוריים או בהיבטים האחרים. הנחתנו היא, שהזמן העומד לרשות הכיתה אינו מאפשר להתייחס למספר רב של עניינים העולים בפרק ועל המורה יהיה להתייחס במה לעסוק ומה להניח. תפקיד 'הערות הפתיחה המבואריות' הוא להודיע, באופן כללי, על האפשרויות ולהתחיל למקד את חשיבת המורה בצורך לבחור מהמובא לפניו את המתאים לכיתתו. בשום פנים, אין הכותבים סבורים, שעל המורה ללמד את כל המוצע. ניסיון לממש את כל המוצע עומד בסתירה לכוונה הבסיסית של המחברים, שיהיה המורה בורר ומחליט ובתוך כך מתחשב ברמת תלמידיו, בהתעניינות שלהם ובצורכיהם, ובטיב יכולתו כמורה לנהל שיעור מעורר ובעל משמעות, המהנה את משתתפיו ואת עצמו. מובנת, אפוא, משאלתנו שלא ינסה המורה ללמד על-פי כל הצעות, מה גם שבכל הצעה חומר רב. ברי לכותבים, שיימצאו מורים שיתקשו להחליט במה לבחור, ויעדיפו לעסוק במספר רב של נושאים המופיעים בכל פרק. מורים אלה ילמדו

במהרה, כי כל ניסיון כזה יקטין מאוד את סיכוייו של התלמיד להכיר מספר סביר של פרקים מן הנביא.

לאחר הערות הפתיחה ורשימת התכנים (אינוונטר) באים ביאורים והרחבות לראשי הפרקים באינוונטר. כאן ימצא המורה חומר רב על הנושאים השונים, אשר כאמור יבחר מתוכם את הראוי לו, לדעתו, בנסיבות הספציפיות של כיתתו ושל יכולתו שלו ונטיות לבו. לבסוף בא פרק עם הצעות מתודיות ושיקול דעת דידקטי, שהמחברים מייחסים לו חשיבות מרובה. הערות מתודיות ודידקטיות נרשמו רק לגבי נושאים ועניינים שבהם עלו בדעתנו אמצעים דידקטיים השונים מן המקובל. לא חזרנו, אפוא, להציע דרכים מקובלות ושיגרתיים. גם אין לצפות שכל הצעה והצעה של נושא תלווה בהנחייה מתודית מקיפה.

עינו החדה של המורה תוכל להבחין בכך, שבהצעת הנושאים להוראה יש ניסיון להתמודד עם כמה וכמה מן הבעיות, שבהן נתקלת הוראת התנ"ך בבית-הספר. למשל, הבעייה המשתקפת בתלונות התלמידים כלפי הריחוק הנפשי בין עולמם לבין כמה מן הנושאים שבהם עוסקת הנבואה.

התכנית אינה רואה כמטרה, בהוראת ספר ישעיהו, את ההתקדמות השיטתית מפסוק אחד למשנהו ולעומת זאת מציעה התוכנית לעיין ביחידות גדולות יותר, כדי להכיר את תוכנו ולעסוק בפסוקים כחלק מהעניינים היותר כוללים. נחזור ונדגיש שאין אפשרות להורות את פרקי ספר ישעיהו אך ורק באמצעות התוכנית המוצעת, וכדי להתכונן הכנה של ממש לשיעור יש צורך להיעזר לפחות בשני פירושים מילוליים וענייניים שיטתיים המתייעים לכל מלה ולכל פסוק. התוכנית שלפנינו אינה באה, אפוא, במקום הפירושים המקובלים אלא לידם. כוונתה העיקרית היא להציע למורה דרכים אלטרנטיביות לדיון בענייני הפרקים, שמתוכן הוא יוכל לבחור בהצעה היפה בעיניו.

לימוד הנביא בבחינת משא-ומתן עם דבריו

כלל מיתודי חשוב הוא לנסות ליצור את האפשרות, שדברי הנביא ייעשו חשובים ובעלי משמעות בעיני התלמידים. תנאי לכך הוא שהתלמידים ינסו להעמיד גשרים בין התכנים לבין עולמם הם, לאמור: צריך שתצמח בתלמידים ההכרה, שהשיעור מותנה בהשתתפותם המליאה. אפילו המידע שיבוא מפי המורה יבוא בתגובה לשאלותיהם. הלימוד על-פי פורמאט מעין זה תלוי מאוד בשני תנאים לא קלים: בנחישות המורה וסבלנותו, מצד אחד, ובכונותו להיפרד כליל מדרך הוראה, שהורגל בה עוד בהיותו תלמיד ולעבור לדרך אחרת, מצד שני. על המורה ההולך בדרך זאת יהיה להיפרד הן מהדרך הקונבנציונאלית של ההרצאה וההצגה, והן משיטת ה'סחיטה' של הרעיונות מהמלים ומהפסוקים. תחת זאת עליו לעבור לשיטה המפקידה את הטקסט בידי התלמידים וסומכת על אחריותם הם. הקושי במעבר לשיטת לימוד כזאת מצוי אצל המורה, השבוי בהרגליו, יותר מאשר אצל הכיתה ובאמת תלוי הדבר בנחישותו.

הערות פתיחה

1. מומלץ למורה, הבוחר להתמקד באחד מן הסעיפים של האיננוטר, שלא יתעלם מן הרעיונות הגובלים עם סעיפים אחרים, לפחות באותו תחום. זיקה אפשרית מסעיף לסעיף ימצא המורה בביאורים ובהרחבות.
2. בתחום הדין בצורות ובאמצעים אמנותיים בפרק, נרמוז למורה על אפשרויות שימוש בהם גם בתחומים האחרים, כלומר: כיצד עשויים לשרת האמצעים האמנותיים והצורניים את הבנת התכנים. בתחום זה יוגש אינוטר הכולל כבר את הערות ההרחבה במשולב.
3. מומלץ בכל מקרה להתייחס בשיעור הראשון לרקע היסטורי (תהא בחירתו של המורה אשר תהא). המורה שעניינו להעמיק בהיבטים ההיסטוריים של הספר והנביא, או של הפרק, ימצא חומר מתאים במובא להלן בתחום ההיסטורי.
4. המורה המלמד את פרק א יצטרך לפתוח ברקע היסטורי קצר על פי הבחינות האלה:
 - א. ישעיהו כספר הראשון ב"נביאים אחרונים".
 - ב. המצע ההיסטורי לנבואת ישעיהו בכלל.
 - ג. המצע ההיסטורי לפרק א בישעיהו.
5. המקבץ של האיננוטר בתחום ההיסטוריה מאפשר שתי רמות עיון: מצומצמת ומורחבת. מומלץ להסתפק, בראשית הלימוד של ספר ישעיהו, ברמה המצומצמת, ולאחר שלבים מתקדמים ראוי לחזור לסעיפים ברמה המורחבת כדי להרחיב ולהעמיק את זווית הראייה.
6. החומר המוגש בזה אינו בא בשום פנים במקום הפרשנות המסורתית הקלאסית (בפרט זו שמודפסת במקראות גדולות), הבאה לפרש את פרקי הנבואות ברציפות. לא יתעלם המורה גם מן "הפשטות המתחדשים בכל יום" (עיין רשב"ם ראש פרשת וישב).

הצעת התכנים

פרק א – בתחום האמונה

1. הסירוב לקיים מצוות ד', הוא הפשיעה (=מרי, מרידה), הוא הפרת הברית (ב-ד; כא).
2. ההתעלמות של העם מראיית הזיקה בין חטאיו לבין מצבו הרע – משמעה היעדר אמונה (ג).
3. הקפדה על קיום מצוות שבין אדם למקום תוך התעלמות ממצוות שבין אדם לחברו – תועבה היא לפני ד' (ב-טו).

4. התיקון המומלץ (המועדף) הוא בהיטהרות רצונית מתוך תפיסה נכונה של אמונת אמת (קיום כל המצוות כאחדות). בכך ייחסך מן העם סבל מיותר של צריפה שיהיה מלווה בנקמת ה', כלומר: אם לא יחליטו לשוב בתשובה מרצונם, ישיב אותם די בעל כורחם (טז-לא).

פרק ב – בתחום החברה

1. הדאגה לחלש בחברה מוצאת בפרקנו את ביטויה בזעקה נגד מערכת המשפט המעוותת (יז; כג).
2. מערכת המשפט המעוותת מדרדרת את החברה כולה לרמה מוסרית ירודה, והנביא זועק ומקונן על כך (כא; כג).
3. חברה המושתתת על עיוות משפט סופה שמאבדת את חיותה ומכלה את עצמה (כב).
4. מדרישת הנביא משתמע, שגם במצב הנוכחי, הירוד, יכולה החברה, מתוך החלטה רצונית, לשנות כיוון לטובה ולהיטהר ("רחצו... חדלו הרע"). דרך זו של היטהרות עצמית עדיפה ומומלצת על ידי הנביא. בזה באה לידי ביטוי הגישה האופטימית של הנבואה אל החברה (טז-יט).
5. עניינו של בורא עולם הוא בקיומה של החברה ובמניעת כליונה הסופי ("עולם חסד יבנה"), ועל כן אם תיקון דרכיה לא יבוא מתוך רצון, ייכפה הדבר עליהם מלמעלה, "ואשיבה ידי..." (כ; כד-כה).
6. השימוש שעושה הנביא במושגים "משפט" ו"צדקה" מלמד, שהחברה חייבת לאמץ לה גישה של משפט שיש בו אלמנטים של צדקה וחסד (כו-כז).

פרק ג – בתחום ההיסטוריה

1. רבות מנבואותיו של ישעיהו מעוגנות במציאות היסטורית קונקרטיה, ועובדה זאת מעניקה משנה תוקף לדבריו. הכרת המציאות ההיסטורית חשובה אפוא להבנת התכנים הנבואיים. תכנים אלה נאמרו לא רק לשעתם, כי אם לדורות. חורבן מלכות אפרים אירע בימיו של ישעיהו.
2. הרקע ההיסטורי הקונקרטי למצב המתואר (פסוקים ז-ט) עשוי להיות:
 - א. מלחמת מלכויות ארם ואפרים ביהודה (דבריהימים ב כח ה-ח; טז-יט).
 - ב. מפלת מלכות אפרים (מלכים ב יז).
 - ג. מלחמת אשור ביהודה בימי חזקיהו (ישעיהו י כח-לב; לו-לט. דבריהימים ב לב ז).
4. ישעיהו הנביא הוא אחד מארבעת הנביאים שהתנבאו בתקופה אחת. משתמע מכך שאנו בתקופה היסטורית מיוחדת באירועיה.
5. האיבה והעוינות, ששררו בין מלכות יהודה ואפרים, הוליכו לאחד הישיאים של ערב מלחמת אחים, וגם אלה עומדות ברקע לנבואותיו.

ביאורים והרחבות לראשי הפרקים

פרק א – בתחום האמונה

1. "... והם פשעו בי" (פסוק ב): פשיעה וכן "מיאון" ו"מרי", שנזכרו בפסוק כ, אינם מתייחסים למעשה שלילי מסוים, כי אם למשמעות של התנהגותם, שבעיני הנביא היא הפרת ברית. לפיכך הם מכונים בפי הנביא "...גוי חוטא, עם כבד עון, זרע מרעים, בנים משחיתים..." (פסוק ד); וכן "...פושעים וחטאים... ועוזבי ד'..." (פסוק ח).
בכל ברית יש שני צדדים המקבלים על עצמם התחייבויות, המלוות עשייה והימנעות מעשייה. כך גם הברית שבין ד' לעמו. התנהגות המבוססת על השקפה שניתן לבחור בחלק ממצוות הברית, תוך התעלמות מחלקים אחרים, היא הפרת הברית.
הפרה זו גוררת נקיטת סנקציות שזכרו בברית, ובענייננו הסרת השגחת ד' והגנתו על עמו וארצו.

שמים וארץ, ששימשו כעדים לכריתת הברית (דברים לא כח-כט), "ואעידה בם את השמים ואת הארץ. כי ידעתי... כי השחת תשחיתון... וקראת אתכם הרעה", הם גם המוזמנים לשמוע את התוכחה שבפי הנביא. וראה גם דברים ד כה-כו.
על הוראת הפועל 'פשעי' כהפרת ברית, השווה "ויפשע מואב בישראל" (מלכים ב א א) וכן "מלך מואב פשע בי" (שם ג ז).

2. הפשיעה והמרי של העם באלוקיו באים לידי ביטוי גם בהתעלמות של העם מראיית הזיקה בין חטאיו לבין מצבו הרע. "עמי לא התבונן" – הנביא מוכיח ומאשים את העם בחוסר התבוננות בגורמים האמיתיים של ההתרחשויות: "ארצכם שממה, עריכם שרופות אש...". ככל הנראה מתווכח הנביא עם השקפה מוטעית שהייתה רווחת, כי ההיסטוריה של עם ישראל באירועיה מוסברת בתהליכים מדיניים, צבאיים, חברתיים וכלכליים. הנביא איננו מתעלם מקיומם של אלה ושל יחסי כוחות טבעיים ארציים, אך הוא טוען שקיומם הוא ביטוי לרצונו ולהשגחתו של הקב"ה, שהוא אדון ההיסטוריה. טענה זו של הנביא מעוגנת בברית שכרת ד' עם עמו (ראה למשל ויקרא כו ג-מו). בהיות ההשקפה המוטעית מצויה גם בזמנים אחרים ובמקומות אחרים מקבלת טענתו של הנביא ערך על-זמני. מתבקשת אפוא תשומת לבו של המורה למטרה החינוכית המזדמנת: להצביע על העכשוויות שבתוכחה זו.

3. השתמשנו בהבחנה הלשונית הרווחת בחלוקת המצוות. מתוך זעקת הנביא עולה, שהציבור היה נוהג הקפדה בקיום מצוות שבין אדם למקום, כגון: הקרבת קרבנות מן החי¹ ומן הצומח²; התכנסויות המוניות (מלוות בסעודות חגיגות) בשבתות, בראשי חודשים ובמועדות³; ריבוי תפילות⁴. לעומת זאת זנח את המצוות שבין אדם לחברו. נראה שהציבור נהג להרבות בקרבנות בשל סיבות אחדות:

א) קל לו לציבור להיתפס לדברים החיצוניים שאינם דורשים שינוי ממש בהתנהגותם ובאורח חייהם: במסחר, במשפט ובעזרה לחלש.

1. "למה לי רב זבחים... שבעתי עולות אלים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי" (פסוק יא).
2. "לא תוסיפו הביא מנחת שוא קטרת תועבה היא ליי" (פסוק יג).
3. "...חדש ושבתי קרא מקרא לא אוכל און ועצרה. חדשיכם ומועדיכם שנה נפשי..." (פסוקים יג-יד).
4. "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם, גם כי תרבו תפלה אינני שומע" (פסוק טו).

ב המרבה בקרבנות הפגין את "אדיקותו" בקיום מצוות, "למה לי רב (=הרבה) זבחיכם" (פסוק כא).

ג בקרבנות המשובחים הפגין המקריב את מעמדו הכלכלי והחברתי, "...וחלב מריאים... ועתודים" (פסוק יא).

התפיסה המעוותת של הציבור שנהג כך אפשר שהושפעה גם מן ההשקפה האלילית, שייחסה לקרבן יכולת מאגית. על-פי תפיסה זו יכול הקרבן לפייס את האלים גם על פשעים שנעשו כבר ולמנוע את חרון אפם האפשרי על פשעים שייעשו בעתיד. הנביא נלחם נגד תפיסה מאגית זאת שהייתה כנראה רווחת בציבור. אף ההתכנסויות בשבתות, בראשי חודשים ובמועדות שימשו לציבור זה מוקדים לעבודת ה' חיצונית, ומן הסתם מלות היו בהנאות אכילה ושתייה של המעמד החברתי "הגבוה".

אף התפילה, שאין בה מן הסממנים החיצוניים הבולטים, ואין בה משום הפגנת המעמד החברתי-הכללי, שאמורה הייתה לייצג עבודה ה' אמיתית, עוותה על ידי הציבור. הציבור סבור היה, שדי לו בדבר החיצוני – פרישת כפיים וריבוי התפילה – בלי להזדקף הזדככות פנימית אמיתית. משום כך נמצא אותו ציבור מתפלל ומצפה לישועת ה' נוכח צרה שבאה עליו, בלא שירגיש מחויבות לתקן את מעשיו.

הנביא לוחם נגד תפיסות שקריות אלו, וקורא להתנהגות שנובעת מהן בשם "תועבה". הקיום החלקי של התורה אינו תולדה של חוסר יכולת להגיע לשלמות נשאת, אלא תולדה של הכרעה רצונית אידיאולוגית לדחות את החלק הבלתי קביל עליהם. לפיכך גם הקרבן שלהם "תועבה" הוא, ולא "ריח ניחוח" לרצון ה'.

נטייה פסיכולוגית לקבל אידיאולוגיות, הממריצות לדחות חלק מן המצוות, ולהדגיש חלק מהן בלבד, קיימת בכל דור. כמו כן קיימת נטייה לקיים מצוות כדי לצאת ידי חובה. האם זעקת הנביא מכוונת לדורו של הנביא בלבד? המורה יוכל למצוא את הרלוונטיות של תוכחת הנביא בדוגמאות מתחומים שונים, כגון: חברת התלמידים בביה"ס; המשפחה; חיי הקהילה ("יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם..."), קידושין לא ע"א-ע"ב, ורש"י שם).

4. הנביא הלוחם אינו זועק על הרעה בלבד, אלא מתווה גם דרכים לתיקון המצב. התיקון של העם הכרחי במהלך ההיסטוריה, ועל כן בוא יבוא, באחת משתי הדרכים החילופיות:

א היטהרות עצמית מרצון, שכרוכה בתשובה שלמה ובשינוי קיצוני של אורחות-החיים: "רחצו, הזכו...".

ב היטהרות כפויה, שתבוא מאת ה' ותאלץ אותם לשוב בתשובה שלמה, אלא שהיא תהיה מלווה ענישה וייסורים, ובלשון הנביא "צריפה", "ואם תמאנו ומירתם חרב תאכלו". כוונת הנביא, באומרו "חרב תאכלו", איננה כיליון מוחלט של העם חייו, אלא יש כאן פרק בתהליך המכאיב של הצריפה. ייסורים אלו ישמשו צריפה של העם, וכשם שצריפה של סיגים (מתכות גלמיות), המפרידה בין המתכת היקרה ובין הפסולת, נעשית בתוך כור היתוך המוסק באש עזה, כך צריפתם וטיהורם של בני-ישראל תיעשה בכור היתוך, הם הייסורים.

לא ייפלא, שהנביא ממליץ על הדרך הראשונה כדי לחסוך מן העם סבל מיותר, ועל כן קורא הנביא לעם: "רחצו, הזכו..." – אתם, מרצונכם. בכך, ורק בדרך זאת, יוכלו לתקן ולהשיג את מבוקשם בתיקון העבר ובהבטחת העתיד. הדרך של הקרבת קרבנות ללא

תיקון מעשים אינה נכונה. פרשנות זו של הפסוקים, המוצעת בזה, מאירה באור מיוחד את השילוב של דברי נחמה בתוך דברי תוכחה, כפי שמופיע בפרק א.

פרק ב – בתחום החברה

1. בחברה האנושית, בכל מקום ובכל זמן, מתקיימת התמודדות להשגת נכסים חומריים, כבוד ועמדות כוח. ידם של חלק מבני החברה, בפרט של יתומים ואלמנות, היא כמעט תמיד על התחתונה. מערכת המשפט מופקדת בין השאר על עשיית צדק ועל שמירתו. במספר ציוויים בתורה, הנוגעים למערכת המשפט, דורשת התורה תשומת לב מיוחדת ליתום ואלמנה, המייצגים את השכבה החברתית החלשה והבלתי מוגנת. לדוגמה:

א) "לא תטה משפט אביון בריבו" (שמות כג ו).

ב) "לא תטה משפט גר יתום ולא תחבל בגד אלמנה" (דברים כד יז).

בספר תהלים מתואר המלך, הממלא תפקיד שיפוטי, כמופקד על כך במיוחד: "ידין עמך בצדק וענייך במשפט... ישפט עניי עם יושיע לבני אביון וידכא עושק... כי יציל אביון משוע ועני ואין עוזר לו. יחס על דל ואביון ונפשות אביונים יושיע. מתוך ומחמס יגאל נפשם וייקר דמם בעיניו" (תהלים עב ב-יד).

בכך נבין את מיקודה של זעקת הנביא נגד מערכת המשפט המעוותת. האידיאל שעומד לפני הנביא ישעיהו הוא בוודאי התיאור האמור על ה': "...אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד. עושה משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה" (דברים יז-יח). שופט צדיק צריך להיות שליח המיישם בארץ את משפט האלקים, ועיין תהלים מזמור פב (שיר של יום שלישי "מזמור לאסף...").

לפיכך קורא הנביא: "...דרשו משפט אשרו חמוץ (=עשוק) שפטו יתום ריבו אלמנה" (יז).

2. כאשר מערכת המשפט אינה ממלאה את תפקידיה, כמתואר לעיל, עלולות נורמות לא-מוסריות להיחפז לנורמות מקובלות בחברה. הקלקול בחברה ילך ויגדל תוך השפעה הדדית של המנהיגים והמונחגים. וראה על כך גם ד 1.2 (פסוקים כא-כג).

3. השחיתות היא חרב פיפיות בחברה נגועה. עוד בטרם ייענשו מבחוץ הם הורסים ומכלים את עצמם, מעצמם. תיאור ציורי מובא במדרש פסיקתא דרב כהנא, פיסקא טו (בתרגום חופשי לעברית):

"כספך היה לסיגים סבאך מהול במים" (פסוק כב). בראשונה היו משתמשים במטבעות של כסף... היה אחד מהם הולך אצל הצורף ושמע קולו כשהוא אומר לבן ביתו: 'ערבב לו הרבה נחושת'. אף הוא הלך לקנות לוג יין מבית ממכר היין ושמע קולו של בעל בית היין אומר לבן ביתו: 'מהול לו את היין במים'. זהו שכתוב, 'כספך היה לסיגים סבאך מהול במים'.

המשלם במטבע מזויף ומרמה מקבל תוצר מזויף ונמצא מרומה. בחברה כזאת כל אחד סבור שהוא מרוויח, ולאמיתו של דבר הוא מפסיד.

4. שערי תשובה לא ננעלו אפילו בפני אלה שעליהם מצהיר הנביא: "גם כי תרבו תפלה אינני שמע ידיכם דמים מלאו" (פסוק טו). תפילה בלבד אין בה די, כי התשובה כוללת גם "סור מרע" וגם "עשה טוב": "חדלו הרע. למדו היטב..." (פסוקים טז-יז). טיעון זה מצדיק חיזוק, והנביא מזמין את שומעיו להיווכח בחסד מופלא זה של ה' כלפי ברואיו שחטאו.

ואשר שבים אליו. מכאן נובעת הקריאה האופטימית: "אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו" (פסוק יט).

5. אם לא ישובו מרצון, "אם תמאנו ומריתם" (פסוק כ), תיכפה עליהם השיבה דרך צריפה. הנביא משתמש בביטוי "ואנקמה מאויבי" (פסוק כד), ויש להדגיש, כי אין זו נקמה רגילה, של בשר ודם, אלא זו נקמה של הקב"ה. לשון נקמה, כשהיא מיוחסת לקב"ה, משמעה ככל הנראה התעוררות לעשות לתיקון המצב. במקרה זה הנקמה תתבטא ב"ואשיבה ידי עליך ואצרף כבר סיגך", כדי להגיע אל המטרה של "ואשיבה שפטיך כבראשנה".

הייסורים הממרקים אוצרים בתוכם את בשורת הישע.

6. בפסוק כז נאמר: "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה". צדקה אינה מורה על משפט בלבד. צדקה קרובה אל חסד, כפי שעולה מכתובים אחדים במקרא. יוצא אפוא, שלעתיד לבוא תהיה ציון עיר שישררו בה לא רק משפט ודין, כי אם גם צדקה וחסד. לזה מכוון הנביא באומרו: "אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה". נר לרגלי יושבי ציון ושופטיה יהיה משפט, אשר מבוסס לא על הדין בלבד, אלא על הצדקה, שהיא לפני משורת הדין.

פרק ג – בתחום ההיסטוריה

1. רבות מנבואותיו של ישעיהו מעוגנות במציאות היסטורית:
(א) מהן נבואות המתייחסות למצבים קונקרטיים כמו הנבואה בפרקים ז-ח; הנביא יוצא לקראת אחז מלך יהודה, הנתון במצור, ומוסר לו הוראות מדיניות-צבאיות (ז א-ט).

(ב) מהן נבואות אשר המניע להן, המוצהר או המשתמע, הוא מצב קונקרטי-מדיני, חברתי או דתי-מוסרי – כמו הנבואה בפרק ח ו-ז: "יען כי מאס העם הזה את מי השלוח ההולכים לאט, ומשוש את רצין וכן רמליהו. ולכן הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר... את מלך אשור...". דוגמה זו לקוחה מן התחום המדיני.

דוגמה לתחום החברתי והדתי-מוסרי מצויה בפרקנו: "הוי גוי חוטא עם כבד עוון... עזבו את ה'... נזרו אחור" (פסוק ז); מצב דתי-מוסרי זה גרם למצב מדיני-צבאי חמור: "ארצכם שממה עריכם שרופות אש... ונותרה בת ציון כסכה בכרם...".

לפנינו דוגמה קלאסית לנבואת תוכחה, המדגישה את הזיקה בין מצב דתי-מוסרי ירוד לבין מצב מדיני-צבאי חמור. הנביא נמצא אפוא בעימות עם השקפה מוטעית שהייתה רווחת, כי ההיסטוריה של עם ישראל ואירועיה מוסברים בתהליכים מדיניים-צבאיים, חברתיים וכלכליים בלבד (ראה גם א. 2).

(ג) מהן נבואות לעתיד קרוב או רחוק (אחרית הימים), הנשמעות מנותקות מן המציאות הקונקרטית, אבל גם להן מניע המעוגן במציאות ההיסטורית. נבואות אלה ניתנות להתפרש על שתי דרכים:

- ★ תיאור עתיד אידיאלי כאנטיתזה למצב הנוכחי הירוד והחמור, בחינת נבואת נחמה הצופנת בתוכה אלמנטים של תוכחה.
- ★ תיאור עתיד אידיאלי, הנועד להפיח תקווה וביטחון בעם. בכך מציב הנביא מטרה שאליה יש להתכוון ולשאוף.

עיון של הנבואות במציאות ההיסטורית מעניק לדברי הנביא משנה תוקף ושומט את טענת העם שהנביא הוא "איש הרוח", ומנותק מן המציאות. יתר על כן, התגשמות

חלק מנבואותיו של ישעיהו בימיו ולעיני דורו (הסרת האיום של רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל על יהודה) העניקה משנה תוקף גם לנבואותיו האחרות.

2. בשנת שש לחזקיה, היא שנת תשע להושע מלך ישראל (720 לפה"ס), נלכדה שומרון. מלך אשור הגלה את ישראל (עשרת השבטים) לאשור (מלי"ב יח י-יא), ונתקיימה נבואת ישעיהו לאחו. דבר זה הקנה משנה תוקף לנביא ולנבואותיו. יש מפרשים הסוברים, שישעיהו הנביא התאבל ימים רבים על חורבן שומרון ולבש שק, ועל זאת רומז הכתוב: "לך ופתחת השק מעל מתניך" (ישעיהו כ ב). הד להשפעת הנבואה של ישעיהו, הקושרת את הקורות בהתנהגות הדתית-המוסרית, אנו מוצאים באיגרות שכתב המלך חזקיהו, "...על אפרים ומנשה... וילכו הרצים באגרות... לאמר, בני ישראל שובו אל ה' אלקי אברהם יצחק וישראל וישבו אל הפלטה הנשארת לכם מכף מלכי אשור. ואל תהיו כאבותיכם וכאחיכם אשר מעלו בה' אלקי אבותיכם, ויחתם לשמה כאשר אתם רואים" (דברי הימים ב ל א-ז).

הד לאירועים ערב חורבן שומרון נמצא בפרק ט יג-כ; ישעיהו ניבא על חורבן מלכות אפרים והזהיר מפניה.

3. התיאור הקשה, "ארצכם שממה עריכם שרופות אש...", מתייחס כנראה למציאות היסטורית קונקרטי. קיימות מספר אופציות סבירות למהותה של מציאות זו, וקשה להכריע ביניהן. עובדה זו מאפשרת למורה לקיים דיון, שבו תשמש הכיתה סדנה לחקירה בנושא היסטורי מתוד מקור נבואי, תוך השוואתו לספרי מלכים ודברי הימים:

א) לתקופת אחז (732-734) – בעת מסע משותף של רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך יהודה (ראה פרק ז). "ויהרג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד הכל בני חיל... בעת ההיא... אדומים באו, ויכו ביהודה וישבו שבי. ופלשתים בערי השפלה והנגב ליהודה וילכדו את בית שמש... וישבו שם" (דברי הימים ב כח ו-יח).

ב) לתקופת חזקיהו לאחר כיבוש שומרון וגלות ישראל (720-722), שהותירו רושם עז על יהודה. ראה סעיף 2 לעיל.

ג) לתקופת חזקיהו לאחר מסע סנחריב על יהודה (701). סנחריב החריב ערים רבות ביהודה וביקש לכבוש גם את ירושלים. הדברים שנאמרו בפרק לו פסוק א (מלכים ב יח יג) מזכירים את דברי הנביא בפרק א, "ונותרה בת ציון (=ירושלים) כסוכה בכרם". כמענה לתפילת חזקיהו (מלכים ב יט טו-יט), מודיע לו ה' באמצעות ישעיהו הנביא: "זה הדבר אשר דבר ה' עליו בזה לך לעגה לך בתולת בת ציון אחריך ראש הניעה בת ירושלים" (שם יט כא), ובמקבילה ישעיהו פרק לו.

גם אם יעדיף המורה אחת מן האופציות האמורות לעיל, אל יתעלם מסבירותן של האחרות, כי לכל אחת מהן יש אחיזה במשתמע מפרקנו וממקורות אחרים. (וראה דיון על כך אצל הפרשנים ובייחוד בשד"ל לפסוקים א, ז).

4. ארבעת הנביאים הם: הושע, ישעיהו, עמוס ומיכה (כה, יד, עב). תקופת ישעיהו משתרעת על פני שנים רבות ועל פני אירועים רבי משמעות בתולדות עם ישראל:

א. מסע רצין ופקח בן רמליהו נגד יהודה;

ב. מסע תגלת פלאסר השלישי לארץ ישראל וגלות שבטי עבר הירדן;

ג. כיבוש שומרון וגלות ישראל;

ד. מסע סנחריב ליהודה.

5. האיבה והעוינות בין ממלכות אחים מולידה מלחמת אחים שבה תמיד יהיו שני צדדים מובסים. איבה ועוינות כאלו מחריפות עוד יותר כאשר צד מן הצדדים מזמין גורם זר או משתף אתו פעולה, נגד אחיו. אחז הזמין את אשור בשלב זה להגנה, אך לאחר תקופה קצרה הופך "המגן" להיות התוקף.

צורות ספרותיות ואמצעים אמנותיים

1. חשיפת המבנה כמשרת את התוכן

1.1 – הרעיון המרכזי של הפרק הוא התביעה האופרטיבית של הנביא "רחצו הזכו", והיא המופיעה במרכזה של הנבואה (בפרק א יש 31 פסוקים ופסוקו הוא באמצעו של הפרק). כדי להביא את העם לידי הכרה שהוא "גוי חוטא" יש להצביע על המצב החמור שהוא נתון בו ("ארצכם שממה" וגו').

עוד יש להדגיש, שהמצב החמור הוא תוצאה של התנהגותם ואיננו מקרי. התיקון יכול לבוא רק בשיפור מעשיהם, ולא בהקרבת קרבנות בלבד, ואכן מבנה הקטעים בפרק רומז על מרכזיותה של דרישה זו.

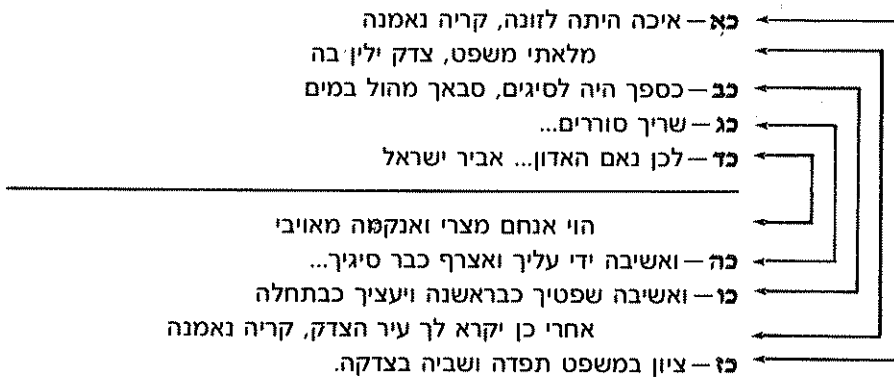
הארץ משולה לגוף האדם, וכך מקרב הנביא את התחושה של שבר אמיתי, כפי שעולה מן הפסוקים המובאים ה-ז. הארץ השוממה והערים השרופות משולות לגוף פצוע ומוכה שאין בו מתוס. השומע דברים אלה אינו יכול שלא לחוש את כאבה של הארץ. אך לא די בתחושת השבר, אלא יש לחפש אחר הגורם האמיתי לאסון, "עזבו את ה'". אפשר שגם הביטוי המיוחד "על מה" רומז לגורם, שהרי יש בביטוי זה שתי משמעויות:

א) 'מדוע?', 'לשם מה?'

ב) 'באיזה מקום בגוף?', כלומר: אין מקום בגוף (מקביל לארץ) להכות אתכם, ואתם עדיין שואלים "על שום מה?".

1.2 – בפסוקים כא-כו נמצא מבנה כיאסטי מיוחד, אשר מבליט היטב את התהליכים הגורמים שחיתות בחברה, ולעומתם מצביע הנביא על תהליך התיקון האפשרי.

השחיתות המצויה בקצוות, בשוליים, עוברת על המון העם, ואח"כ מאומצת גם ע"י המנהיגים ומחריפה את ההידרדרות המוסרית. זאת הדינמיקה המתוארת בפרקנו, אף כי יש, כמובן, גם דינמיקה והתפתחות הפוכות, שבהן השחיתות מתחילה ב"חברה הגבוהה" ויורדת אל המון העם ונדבקת בו. התיקון בפרקנו יבוא בכיוון ההפוך, תחילה ישיב ה' את המנהיגות לטובה, ואח"כ תהיה כל ירושלים עיר הצדק, קריה נאמנה. המשפט הסוגר והמסכם הוא פסוק כז: "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה".

(ראה גם ש"א ליונשטם במאמרו על ישעיהו א, ספר אורבך, ירושלים תשט"ו, עמ' 27-28).

2. הנבואה כפרוזה שקולה

- (א) משקל שלשי, האפייני לנבואות תוכחה (השווה שירת "האזינו").
משקל קינה (2: 3), פסוקים כא, כג.
(ב) אליטרציה: "עם עמורה" (ז), "שריך סוררים" (כג).
(ג) תקבולות:
תקבולת נרדפת:
"שמעו שמים" והאזיני ארץ" (ב).
"זרע מרעים" בנינים משחיתים" (ד).
תקבולת ניגודית:
"אם תאבו ושמעתם – טוב הארץ תאכלו",
"ואם תמאנו ומריתם – חרב תאכלו" (יט-כ).

(ד) משל ונמשל:

- "ידע שור קונהו..." ישראל לא ידע... (ג).
"זהה החסן לנעורת ופועלו לניצוץ" (לא).

(ה) דימוי (מיטאפורה):

- "כסוכה בכרם, כמלונה במקשה" (ח).
"אם יהיו חטאיכם כשנים, כשלג ילבינו" (יח).
"כי תהיו כאלה נובלת עליה וכגנה אשר מים אין לה" (ל).

(ו) רמזי לשון:

- "כסדם היינו" (ט). "קציני סדם" (ז). "נזרו" (ד).
[נזורו = ניסוגוי ועל כן לא זורו, לא זכו למרפא].

5. שני האלמנטים הספרותיים, משקל ואליטרציה, מרשימים במיוחד את אוזן השומע. ראוי שהמורה יסב את תשומת לב התלמידים לכך שהנביא אשר השמיע את נבואתו בפה לפני קהל שומעים, עשוי היה להעביר את המסר הנבואי ביתר הצלחה באמצעות סממנים אלה, לדוגמה: "שריך סוררים" – הצירוף הזה קל לזכירה ולהפצה בשל המצלול הדומה (שר – סר). הוא אוצר בתמציתיות את הרעיון שהשרים, המנהיגים, האמורים להוליך את העם בדרך ישרה, סרו והסירו את העם מן הדרך.
6. תקבולת, גם ניגודית, עשויה להבהיר היטב את המשמעות של כל איבר בחלקי התקבולת. תשומת לבו של המורה מופנית לכך שלפנינו תקבולת ניגודית נדירה. אתה מוצא בה ניגודיות מלאה, כלומר: כל ביטוי שבצלע האחת מנוגד לביטוי המקביל לו בצלע האחרת. בכך מתאפשרת הבנה נכונה ומדויקת יותר של כוונת הנביא. בדוגמה שלנו התיבה "ושמעתם" יש להבינה לא רק כישמיעה פיזית, כהוראת "שמעו שמים" בפסוק ב, אלא בהוראת ציות לדבר ה', שהרי התיבה המקבילה בצלע ב היא "ומריתם", במשמע של ימרי.
פרשנות זו מעלה שוב את הרעיון של אופטימיות הנביא ונבואתו, כפי שציינו בתחום החברה (סעיף 4). מן הראוי לשים לב לפועל "שמעו", המופיע בפרקנו שלוש פעמים בשלושה הקשרים ובשלוש הוראות שונות:
(א) "שמעו שמים" (פס' ב) – בהוראת ישמיעה פיזית-פאסיבית, הטיית אוזן בלבד (עדות).
(ב) "שמעו דבר ה' קציני סדם" (ז) – בהוראת ישמיעה שיש בה גם הטיית לב.
(ג) "אם תאבו ושמעתם" (יט) – בהוראת יצות שיש בו משום תיקון דרך אחר שמיעת אוזן והטיית לב, לאמור: ישמיעה פיזית ושמיעה רוחנית.
7. יש להעיר, שהמשל והנמשל כאן אינם ברובד אחד. הנביא מדגיש שאף בעלי חיים שומרים על נאמנות למיטיבם. ישראל, נאמנותו לא הגיעה אפילו לדרגת בעלי חיים אלו.

ז) לשונות רב משמעיים

1. סדום – (א) כסמל לחטא ורשע.
(ב) כסמל לחורבן.
2. "כסכה בכרם" בשלוש הוראות:
(א) מיעוט יישוב.
(ב) ארעיות היישוב.
(ג) חוסר ביטחון שהיישוב יתקיים לשנה אחרת.
3. "ושביה בצדקה" – (א) שבים בתשובה.
(ב) שביה = יושביה.

ח. הדרגה:

1. מן המעגל הרחב אל החלקה הפרטית
"אדמתכם לנגדכם – זרים אוכלים אותה"
"עריכם שרופות אש"
"ארצכם שממה"

"בנים משחיתים"

"עם כבד עוון"

"זרע מרעים"

2. "גוי חוטא"

לסיכום: יש להבטיח כאמור, שהתלמידים יודעים את תוכן הפרק ומסוגלים לפרש את המלים השכיחות.
הצעת תכנים להוראה באה לפרוס יריעה רחבה, ומעמיקה באחד משלושת התחומים שצוינו והם: (א) תחום האמונה; (ב) תחום החברה; (ג) תחום ההיסטוריה.
כאן המקום לשיקול דעת דידיקטי של המורה: הואיל והוא יודע מראש את יחידות הלימוד בספר ישעיהו עליו למפות את הפרקים ולהתמקד באחד התחומים שבפרק בהעמקה. בסופו של דבר התלמיד ירכוש דעת והבנה בכל התחומים בתהליך מתוכנן ובמחשבה תחילה.